

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРЯМІ ТА НЕПРЯМІ ЗАСОБИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ПЕРСОНАЖІВ ЯК СПОСІБ ЇХ ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «ТРИ ПЛАЧІ НАД СТЕПАНОМ»)

У статті аналізуються художні прийоми портретування персонажів в оповіданні Григора Тютюнника «Три плачі над Степаном». Тема дослідження: прямі та непрямі засоби візуалізації персонажів як спосіб їх характеротворення. Методологія дослідження – традиційно-філологічна з елементами рецептивної поетики, яка передбачає моделювання впливу виражальних прийомів на реципієнта. Дуже часто персонаж взагалі не зображувався, проте достатньо читачеві «почути» його голос, «вслухатися» у його одну фразу, «побачити» його жест, як в свідомості реципієнта створювався зоровий образ, наділений цілісним характером. Йдеться про одну з «таємниць» високої художньої майстерності письменника. Безпосередній опис персонажу трактується як прямий спосіб зображення, а засоби, які «працюють» на створення образу через відтворення голосу, мови, жестів, як непрямі – вони теж є засобами візуалізації образів персонажів, які наділені виразними характеристиками.

Ключові слова: Григир Тютюнник; портрет; художня деталь; ілюзія присутності; поетика візуальності; принципи характеротворення.

Григир Тютюнник – видатний майстер створення ілюзії присутності. Це стосується перш за все його уміння візуалізувати персонажів. Вони постають у свідомості реципієнта ніби живі. Йдеться не лише про головних героїв, а й другорядних і навіть третьорядних, тих, що перебувають на другому і навіть третьому планах.

Створена письменником ілюзія присутності є змістовною, тобто читач, перебуваючи у віртуальному світі оповідання, немов би пізнає характери зображених людей. І, знову ж таки, мова йде не лише про головних героїв, котрі, як правило, виписуються детально, а й персонажів другого й третього планів.

Не треба думати, що портретування відбувається лише засобами опису. Ні, письменник досконало володів системою прийомів, за допомогою яких перед внутрішнім зором реципієнта персонаж поставав як індивідуальність з характерними для себе жестами й голосом. Дуже часто персонаж взагалі не зображувався, проте достатньо читачеві «почути» його голос, «вслухатися» у його одну фразу, «побачити» його жест, як в свідомості реципієнта створювався зоровий образ, наділений цілісним характером. Йдеться про одну з «таємниць» високої художньої майстерності письменника, що стане предметом нашої уваги в цій статті.

Домовимося вважати безпосередній опис персонажу *прямим* способом зображення, а засоби, які

«працюють» на створення його образу через відтворення голосу, мови, жестів, як *непрямі*. Вони теж візуалізують образи персонажів, які, як правило, наділяються виразними характеристиками.

Завдання статті полягає в аналізі прямих і непрямих прийомів портретування персонажів, застосованих Григором Тютюнником в оповіданні «Три плачі над Степаном».

Методологія дослідження – традиційно-філологічна з елементами рецептивної поетики, яка передбачає моделювання впливу виражальних прийомів на реципієнта.

Розглянемо засоби портретування основних персонажів твору – Степана Дерев'янка та його дружини Мані.

У своїх нотатках Григир Тютюнник зазначив: «Всебічно поганих, так само як і всебічно хороших людей не буває» [1, с. 18]. Проте Степана, героя оповідання, він фактично ідеалізує, показуючи його як людину з багатьма позитивними рисами, яка притягувала до себе оточуючих завдяки неабиякій внутрішній привабливості

Портрети Степана і Мані письменник живописує за допомогою глибоко продуманих деталей, що сфокусовані на важливому психологічному моменті – молодість і краса фізично здорової Мані контрастує з хворобливістю її чоловіка. Увага читача фіксується на знеможеному хворобою тілі Степана: «В ночвах

мився. І Маня, тручи йому спину <...>, прикушувала губу, щоб не заплакати: так і гурчала рука по Степанових кісточках, а коліна стриміли з ночов такі гострі, що хоч стріляй із них» [3, с. 329]. Ці дуже виразні, глибоко продумані письменником зображальні моменти наділені високою інформативністю. Всього кілька фраз, а реципієнт розуміє всю важкість хвороби Степана, його фізичну виснаженість. Фразу «...так і гурчала рука по Степанових кісточках, а коліна стриміли з ночов такі гострі, що хоч стріляй із них» повідомлено про важку задавнену хворобу. Трохи нижче це зображення фізично виснаженого Степана буде доповнене висловом матері: «...А сам, господи, як павутиночка світишся...» [3, с. 333]. Скупі портретні деталі увиразнюють образ Степана, викликаючи емоції жалю до нього як до молодої людини, що втрачає останні життєві сили.

Водночас письменник вдається до засобів, які показують і характеризують Степана зі сторони – з точки зору односельчан Степан – складна й багатогранна особистість, виокремлена автором як винятковість. Він наділений найвищими моральними чеснотами. Скромний, тихий і водночас глибоко порядний чоловік. Письменник привертає увагу читача до його внутрішнього світу: «Тихий був <...> у товаристві й мовчакуватий, як тіль» [3, с. 333]. Товариші пригадують його як вірного друга: «...топиться хтось в ополонці <...> Степан перший до нього підповзає з ремінякою в зубах» [3, с. 334]. Таким чином наголошується на його самовідданості, небайдужості до чужого горя, на вродженій шляхетності та високій моральності. Його портрет доповнюється словами матері, що передають контраст духовного і фізичного стану сина: «Та ти ж, було, прийдеши одвідати, та з порога ще: може вам, мамо, дрівець урубати <...>. А сам <...>, як павутиночка світишся» [3, с. 333].

Інший односельчанин згадує відразу ж після раптової смерті Степана: «Ще ж учора приходжу, а він саме вишині в саду кропить віником. «позич, кажу, цвяшків шальовошиних». – «Зараз, – каже, – дядьку, скільки вам?». Тоді ще й перебрав: котрий із зянком, погнутий чи головка збита одкинув, а ті дає. Такий молодець. Інший не признався б, що вони в нього й є...» [3, с. 330]. Як бачимо, цей односельчанин вражений порядністю Степана. Інший односельчанин таким чином візуалізує Дерев'янка: «А я колись бачу: несе в лантусі грушеня. А самого аж вітер заточує. Для кого ж ти, думаю, чоловіче, оту грушку садитимеш, як сам уже плоду не скуштуєш?» [3, с. 330]. Ця картина схвилювала не лише односельчанина. Вражається нею і реципієнт, бо в підтексті сказаного відчувається глибокий сенс: Степан є людиною, що наділена органічною потребою творити добро.

Спогади передають жести, діалоги, інтонації. Це робить портрет героя пластичним. Філігранна робота письменника-живописця над характеротворчими деталями максимально увиразнила портрет Степана, зробила його зримим, рухомим і рельєфним. На похоронах несуть портрет «молодого ще, живого Степана <...>. Усміхнений, при погонах, солдат кучерявий; в очах іскри добрі та веселі, а за ними – смуток далекий» [3, с. 333]. Окремими штрихами автор під-

креслює його відкритість, любов до людей («усміхнений»), вродливість («кучерявий»). Особливо змістовний є зображення погляду персонажа («в очах іскри добрі та веселі»). Через «смуток далекий» [3, с. 333] в очах проглядаються тривожні передчуття. Він надзвичайно чулий: ще молодий, але у погляді вже проступає сум, немовби породжений глибинним передчуттям неминучої фатальності. Таким чином сугестується тривожне передчуття неминучої біди.

Степан постає перед читачем ідеальним сім'янином та працівником: «був шофер (як і хазяїн) – чепурун. Усе за його руками, як за весною, так і зеленіло: двір замете – то вже не двір, а світлиця; хлівчик зробить – то вже терем; яблуню посадить – то вже будуть яблука, а не сама назва. Такий.» [3, с. 329]. Глибокі почуття Степана до дружини передає його погляд: «гладить, гладить її очима. Спиною до нього обернешся – і спиною чуєш: гладить» [3, с. 329].

З портретом Мані, дружини Дерев'янка, читач знайомиться таким чином: «... інколи та й гляне в дзеркало: брови ще молоді, чорні, блищать просинцем (такі чорні), в стані тонка, <...>; груди високі» [3, с. 328–329]. Молода жінка настільки вродлива, що навіть старий піджак не спотворює її. Вона не тільки красива, а ще й чудова дружина.

У своїх записниках Григорій Тютюнник зазначає: «Немає в світі болю сильнішого, аніж душевний біль», «Велике горе – це коли людина не шукає співчуття чи якоїсь там моральної підтримки: вона повна страждання» [1, с. 13]. Рідкісна здатність письменника передати реципієнту чуже горе розкрилася в «Трьох плачах...». Ставши вдовою, Маня обпинається «чорною хусткою шовковою <...> понад самі брови» [3, с. 332]. Ця деталь і жест підкреслюють глибину горя героїні. Скупо, але точно зображений портрет та її благально-несамовитий крик, який почувся у той момент, коли чоловікова «домовина порівнялася з ворітьми» [3, с. 333], сприяють баченню в уяві читача нещасної жінки, що по-справжньому побивається за чоловіком. Її емоції невідомі. На них автор зосереджує увагу протягом усього похоронного процесу: «закричала Маня таким нелюдським криком, що, мабуть би, не заглушили його всі музики світу» [3, с. 332], «<...> закричала благально-несамовито» [3, с. 333], «скрикнула <...>, немов крізь сон» [3, с. 335]. Безмірну глибину вдовиного горя доповнює візуальний момент, коли письменник порівнює Маню з підломленою віттю: «– І вмовкла, повисла на руках у тих, що її вели, як підломлена віть» [3, с. 332]. Її портрет митець замінює асоціативними лексемами опису емоцій: «тільки й вистогнала» [3, с. 330], «похлиналися Маня-дружина» [3, с. 332], «торинула в гарячу імлу» [3, с. 336]. Щоб з більшою точністю передати її стан, Григорій Тютюнник використовує експресивні жести: «Билася в руках у милосердниць Маня-дружина, падала коліними на глину, здирала божевільними пальцями хустку з голови і просила-стогнала» [3, с. 336]. Дібрані штрихи, жести, інтонація візуалізують розпачливий стан Мані.

Виразно зображено і портрет Мані-маленької, загорьованої дочки Степана: «– Ой таточку Степаню! – кигикнула Маня – маленька, бліда та охрипла, теж

чорною невідрубленою <...> хусточкою запнута, у чистому, хоч і неprasованому платтячку» [3, с. 332]. Нещасна дитина «кигикнула», як чаєня, крик якого має специфічне жалібне звучання. Блідість вказує на хворобливо-гужливий стан, голос охрип від плачу та голосіння. Вразлива душа Мані-маленької по-дорослому сповнена стражданням, викликаним смертю батька. Портретні деталі вказують на те, що її одягали похапцем: ніхто не думав про Степанову смерть. Вона була неочікуваною. Тому й невідрублена хусточка, неprasоване платтячко. Через деталі одягу, жести, бліде обличчя, мову, інтонацію візуалізується Маня-маленька, яку зі співчуттям «*підхопили на руки і стали втішати*» [3, с. 332]. Про неї в оповіданні Григор Тютюнник згадує двічі. Вражаючою є остання сцена прощання з покійником, коли дитина благає: «– Дядечку, рідненький, не накривайте тата!..» [3, с. 336]

Портрет Степанової матері випромінює багато асоціацій, викликає в уяві образ тяжко зажуреної жінки. Вона тужить «*тихо й охрипло, уже без сліз <...>, затуливши очі чорною проти сивини долонею*» [3, с. 333]. Читач не бачить очей: вони прикриті рукою. Душевна травма настільки глибока, що сльози вже не льються. Жінка тримається з останніх сил: «*І вмовкла, як джерельце, що воду віддало. І мовчала вже»*[3, с. 333]. У порівнянні матері з джерельцем наявний прихований смисл: джерельна вода чиста, як сльоза; отже, така ж кришталеву чиста і материна душа. Таким і сина зростила.

Манин батько – «маленький сутулуватий чоловік» [3, с. 333], його бачимо «у старовинній сорочці до манишки й великих кирзових чоботях» [3, с. 333]. Це типовий представник тогочасного колгоспного селянства. Характер його голосу сприяє утворенню візу-

ального портрету. «*Лягідний докір в німічному голо-сочку жіночому*» [3, с. 333].

У зображенні музик-аматорського духового оркестру з «районної автобазу» величезну роль відіграє жестовість. «*Музиканти <...> – збір богородиці*» [3, с. 331]. Найбільше виділяється керівник оркестру: він «*повернувся до своїх, приклав трубу до губів, і вся його капела теж приклала*» [3, с. 332], «*лисий тупнув ногою, отак аж із присядом*» [3, с. 332]). Другий оркестрант – «*хлоп'я гарненьке, рум'янощоке*» [3, с. 331]. Епітет на означення кольору «*рум'янощоке*» створює враження фізично здорового симпатичного підлітка. Він боїться покійників і тому «*стерезе сполоханими очима двері*». За допомогою лексем «*дебелий парубок*», «*виголений до просинцю*» [7, с.331] візуалізується і третій духовик. Це ледар («*на шії цетина й не торкана (поледацював виголити*» [3, с. 331]) і гульвіса («*нишпорить очима по молодичах*» [3, с. 331]).

Отже Григор Тютюнник в оповіданні «Три плачі над Степаном» демонструє прямі й непрямі засоби портретування, створюючи таким чином в свідомості реципієнта стереоскопічну картину дійсності, «заселену» персонажами першого, другого і третього планів. Важливо, що кожен з цих персонажів індивідуалізований, наділений своїм голосом, жестами. Створення художнього світу оповідання – це створення в свідомості реципієнта ілюзії присутності.

Застосовані у цій статті методичні підходи до аналізу поезики портретування можна продуктивно використовувати при дослідженні таких літературознавчих проблем як «художня деталь», «поетика візуальності літературного твору», «художній світ літературного твору», «принципи характеротворення», «психологізм персонажів».

Шара І. М.,

Кировоградський державний університет імені Володимира Винниченка, г. Кировоград, Україна

К ВОПРОСУ О ПРЯМЫХ И КОСВЕННЫХ СРЕДСТВАХ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ПЕРСОНАЖЕЙ КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ ИХ ХАРАКТЕРОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РАССКАЗА ГРИГОРА ТЮТЮННИКА «ТРИ ПЛАЧА НАД СТЕПАНОМ»)

Предметом анализа являются художественные приемы портретирования персонажей, применяемые выдающимся украинским писателем Григором Тютюнником в рассказе «Три плача над Степаном». Тема исследования: прямые и косвенные средства визуализации персонажей как способ создания их характеров. Методология исследования – традиционно-филологическая с элементами рецептивной поэтики, которая предполагает моделирование влияния выразительных приемов на реципиента. Художественный мир анализированного произведения «заселен» персонажами первого, второго и третьего планов. Писатель в совершенстве владеет системой приемов, с помощью которых перед внутренним взором реципиента персонаж предстает как индивидуальность с характерными для него жестами и голосом. Формирование художественного мира произведения – это создание в сознании реципиента иллюзии присутствия. Очень часто персонаж вообще не изображался, но достаточно читателю «услышать» его голос, «вслушаться» в сказанную им фразу, «увидеть» его жест, как в сознании реципиента создается визуальный образ, наделенный целостным характером. Речь идет об одном из «секретов» высокого художественного мастерства писателя. Непосредственное описание внешности персонажа определяется как прямой способ изображения, а средства, которые «работают» на создание образа путем передачи голоса, речи, жестов, как косвенные – они также являются средствами визуализации образов персонажей, их индивидуализации. Научная новизна исследования состоит в разработке новых подходов к изучению поэтики визуализации персо-

нашей с позиций рецептивной поэтики. Такие подходы можна продуктивно использовать при исследовании таких литературоведческих проблем как «художественная деталь», «поэтики визуальности литературного произведения», «художественный мир литературного произведения», «принципы создания характеров», «психологизм характеров».

Ключевые слова: Григор Тютюнник; портрет; художественная деталь; иллюзия присутствия; поэтика визуальности; принципы создания характеров.

I. Shara,

Volodymyr Vynnychenko Kirovograd State Pedagogical University, Kirovograd, Ukraine

**TO THE PROBLEM OF DIRECT AND INDIRECT VISUALIZATION OF CHARACTERS
AS THE METHOD OF CHARACTER CREATION (BASED ON THE STORY
«THREE LAMENTS OVER STEPAN» BY GRYGIR TYUTYUNNIK)**

The subject of analysis is the artistic techniques of characters creation which used by Grygir Tyutyunnyk, prominent Ukrainian writer, in the story «Three laments over Stepan». The topic of research: direct and indirect visualization of characters as way of their creation. The methodology of research is traditional philological with elements of receptive poetics, which involves modeling of expressive techniques of influencing the recipient. The writer perfectly used the system of methods by which recipient see the whole character with personality characteristic itself gestures and voice. The creating of art world of the story – is creating in the mind of the recipient the illusion of presence. Often in the story no characters depicted, but the reader «hear» his voice, «listen» his one phrase, «see» his gesture, and recipient in consciousness create the visual image, endowed with a character. It is about one of «secrets» of highly artistic skills of the writer. The direct description of the character is treated as a direct way to the image. The ways of creation an image through voice playback, speech, gestures, is indirect. They are also methods of visualization images of personage who are endowed expressive characters. The scientific novelty of the research is to develop new approaches for the study of poetics of visualization of the characters from position of receptive poetics. These approaches can be used in the study of literary problems such as «artistic detail», «poetics of visualization», «world of literary work», «principles of character creation», «psychology of character».

Key words: Grygir Tyutyunnyk; portrait; artistic detail; the illusion of presence; poetics of visualization; principles of character creation.